

e-ISSN:2980-2342

ULUSLARARASI TASARIM VE SANAT DERGİSİ
International Journal of Design and Art

Cilt:1 Sayı:2, Aralık 2023
Volume:1 Issue:2, December 2023

ARAZİ SANATININ EN ÖNEMLİ ESERLERİNDEN SİRAL JETTY'NİN ESER-DOĞA İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

*A Research on Analysing The Artwork-Nature Relationship of One of The Most
Important Works of Land Art: Spiral Jetty*

Şakir Can Salman¹

¹ Gaziantep Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Anasanat Dalı, Türkiye, ORCID:0000-0003-3148-8988
Sorumlu Yazar e-posta: sakircansalman@gmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

ÖZET

Sanat eserleri sadece galeride sergilenen resimlerden ibaret değildir. Sanat eserlerinin galeri sınırlarından çıkıp, doğada bulunan materyallerin de aslında birer sanat eseri olduğu üzerinde tartışmalar incelenmektedir. Bu fikir, Arazi Sanatı adı verilen bir akıma yol açmıştır. Arazi Sanatı'nın doğuşu, eserlerin neden üretildiği, doğanın kirletilmesi ve tahribine karşı birkaç sanatçının başlattığı hareket hakkında tartışmalarla ortaya çıkmıştır. Bu hareketin başyapıtlarından sayılacak eser Robert Smithson'un Spiral Jetty (Sarmal Dalgakıran) adlı çalışmasıdır. Bu eserin sanat camiasındaki yeri ve sanatçının yenilik getirdiği noktalar üzerine literatür taraması yöntemi kullanılarak araştırma yapılmaktadır. Eserin üretiminde kullanılan malzemelerin doğal olması ve eserin doğa ile olan ilişkisi de tartışılan konular arasındadır. Robert Smithson'un ve önemli diğer sanatçıların sanat anlayışı ile şekillenen ve kalıcılığını koruyan Arazi Sanatı'nın eser ve doğa açısından önemi üzerine tartışılarak bu bağlamda eser incelemesi gerçekleştirilmektedir. Robert Smithson'un, Spiral Jetty (Sarmal Dalgakıran) çalışmasının bulunduğu çevre ile etkileşimi ve eserin zamanla değişip doğa ile olan ilişkisi irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Arazi Sanatı,
Çevresel Sanat,
Robert Smithson,
Spiral Jetty,
Doğa

ABSTRACT

Artworks are not limited to paintings displayed in galleries. There are debates and discussions about how materials found in nature can also be considered artworks, which has led to the emergence of a movement called Land Art. The birth of Land Art came about through discussions on why artworks are created and a few artists' movements against the pollution and destruction of nature. One of the masterpieces of this movement is Robert Smithson's Spiral Jetty. A literature review method is used to research the place of this artwork in the art World and the innovative points the artist brought. The natural materials used in the production of the artwork and their relationship with nature are also among the topics discussed. The significance of Land Art, which is shaped by the art understanding of Robert Smithson and other important artists, and its relationship with the artwork and nature are discussed, and in this context, an analysis of the artwork is being carried out by examining the interaction of Robert Smithson's Spiral Jetty with its surrounding environment and its changing relationship with nature over time are examined.

Keywords

Land Art,
Environmental Art,
Robert Smithson,
Spiral Jetty,
Nature

Bu makaleye atf yapmak için/To cite this article:

Salman, Ş.C. (2023). Arazi Sanatının En Önemli Eserlerinden Spiral Jetty'nin Eser-Doğa İlişkisinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma. Ideart Uluslararası Tasarım ve Sanat Dergisi, 1(2), 89-98.

1. GİRİŞ

1.1. Land Art (Arazi Sanatı)

Toplumsal değişim ve gelişmeler, birçok alanı etkilediği gibi sanat alanında da büyük değişimlere yol açmıştır. 1960'lı yıllarda Yeni Gerçekçilik, Happening, Minimal Sanat, Op-Art, Land Art gibi birçok farklı sanat akımı ortaya çıkmıştır ve sanat dünyasında büyük değişimlere yol açmıştır (Tilki H. s., 2018, s. 315). Bu akımların ortaya çıkmasına yol açan durumlardan biri de savaştır.

2.Dünya Savaşı, 1945 yılının Mayıs'ında Berlin'de Nazi Almanya'sının teslim belgesini onaylaması ile sona erdiğinde bu savaştan en güçlü çıkan ülke Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Bu savaşın ardından başlayan Soğuk Savaş sürecinin çalkantılı döneminde farklı kültür ve fikirlerin çatışması, o dönemde yaşayan Amerikalı sanatçıların da dikkatini çekmiştir. 1960'ların önemli sanat akımları ve sanatçıları yine Amerika'dan çıkmıştır.

Arazi Sanatı, toplumun değişen yapısının ve çevreye verilen zararın artışının vurgulanması için oluşmuş bir sanat akımıdır. Bu akım, kontrolsüz gelişen sanayinin doğaya verdiği zararları ve çevrenin tahribatını ele almıştır. (Deniz, 2009, s. 96). Sanayinin hızlı ve kontrolsüz gelişmesi ve çevre faktörünün göz ardı edilmesi birçok sanatçının ilgi alanına girmiştir. Bu bağlamda eser üreten sanatçılar, endüstrileşmenin sonucu olarak, kopan insan ve doğa ilişkisini tekrar ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Üretilen eserlerin bütünü olmasa da çoğu tamamen doğada bulunan materyallerden meydana gelmektedir. Doğada bulunanın dışında kullanılan materyallerin olduğu çalışmaların ise yine temelinde doğa, insan ve ekolojik unsurlar bulunmaktadır.

İnsanlık tarihi boyunca, insanlar doğayı kullanarak kendi ihtiyaçlarını karşılamak için birçok şey üretmiştir. Ancak, bu üretim süreci bazen doğanın tahrip edilmesine neden olmuştur. Doğada da bu durumu bariz biçimde görmekteyiz. İnsan yeryüzünü yüzyıllardan beridir tamamen kendi menfaati doğrultusunda kullanmıştır. Binalar bunların bir örneğidir, bunların bazıları sanat eseri olsa da bu binalar çoğunlukla yaşam alanı olarak inşa edilmiştir. Bu binaların inşası için doğanın pek çok parçası kullanılmaktadır ve bu durum doğanın zarar görmesine yol açabilmektedir. İnsanlar milyarlarca nesne ürettiği gibi aynı zamanda doğayı da tahrip ettiği için, her üretilen nesnenin sanat eseri olarak kabul edilmesi mümkün değildir (Yılmaz, 2013, s. 303).

Nietzsche 1880'lerde "kendi kendini yaratan bir sanat eseri" olarak nitelendirdiği dünyanın estetik bir varlık olduğunu düşünüyordu. Bu estetik varlık, insanın ona yüklediği anlam ile ortaya çıkıyordu (Yılmaz, 2013, s. 304).

Arazi sanatı, "gökyüzünden yeraltına her yer sanat galerisidir" fikrine dayanarak, doğadaki tüm unsurların sanat eseri olarak adlandırılması gerektiğini düşünen bir düşünce yapısıdır (Tilki H. , 2018, s. 316). Arazi sanatında eserin sanat eseri niteliği taşımasında birçok faktör rol oynamakla birlikte bunların arasındaki en önemli faktör doğanın korunmasıdır. Eserlerini üreten sanatçılarda bu doğrultuda çalışmalar yapmıştır. Yapılan çalışmaların sonucu verilen mesaj insanın yaşadığı coğrafyayı iyi tanıyıp o coğrafyanın gerekliliğini göz ardı etmeden yaşayabilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir.

Sanat eserleri, birçok zaman doğanın içinde saklı olan bir gerçeği ya da duyguyu ortaya çıkarma amacı taşır. Sanatçılar, bu gerçekliği bazen farklı nesnelere birleştirerek ya da yeni bir

fikirle harmanlayarak ifade ederler. Bu anlatılan durumun en açık örneklerinden bir tanesi ise Şekil 1’de görülen Duchamp’ın Fountain eseridir (Yılmaz, 2013, s. 304). Birçok insanın sadece tuvalette gördüğü bu nesneyi, sanatçının bir sanat eserine dönüştürmesi aslında anlatılan durumu en iyi özetleyen olaydır.

Şekil 1. Marcel Duchamp, Fountain, 1917

Dünya tamamen sanat eseridir aslında. Baktığınız bir manzara gördüğünüz ve güzel bulduğunuz bir nesne de sanat eseridir. Yalnız bunu sanat eseri yapacak doğru zaman ve mekân bulmak sanatçının işidir, öyledir ki arazi sanatçıları bu durumu çok iyi anlayan ve doğru zamanda doğru mekânda nesnelere doğru kullanan sanatçılardır.

Bir grup sanatçı, sanatın sadece galeriler ve müzelerde sergilenmekten çıkıp halkla bütünleşmesi gerektiğine inanmıştır (Özeskici, 2018, s. 12). Robert Smithson, Robert Morris, Michael Heizer, Walter de Maria, Robert Irwin, Bruce Nauman, Sol Le Witt, Richard Serra gibi isimler, sanatın bu köklü değişimini isimlendirmek üzere bir terim geliştirmiş ve Land Art adını günümüz literatürüne eklemiştir. Dilimize “Yeryüzü Sanatı”, “Arazi Sanatı” ve “Çevresel Sanat” olarak geçen bu akım Batı’da uzun süredir etkisini gösterirken ülkemizde özellikle 2000’lerin başında daha popüler hale gelmiştir. Türk sanatçıları da bu akıma katılarak önemli eserler ortaya koymuşlardır (Kılıç, 2013).

2. ROBERT SMITHSON

Smithson, 1938’de New Jersey eyaletinde dünyaya gelmiştir. Soyut Dışavurumculara ilgi duymaya başlamış, David Smith, Tony Smith, Jackson Pollock ve Morris Louis gibi sanatçılara hayranlık duymuştur. Kariyerinin ilerleyen dönemlerinde David Smith’in heykellerinde kullanılan materyallerden etkilenmiştir. Minimalizme, kavramsal sanata ve doğal çevreye ilgi duyan sanatçı bütün bu dönemde resimler, çizimler ve kolaj çalışmaları yapmıştır (Wolf, 2012). 1960’ların sonlarında ortaya çıkan ve 70’li yıllarda Batıyı etkisi altına alan Arazi Sanatının önemli temsilcilerinden birisi haline gelmiştir.

Smithson, 1950'lerin sonlarında sanat simsarı Virginia Dwan tarafından fark edildikten sonra ilk kişisel sergisini 1959 da Artist Gallery'de açmıştır. Bu dönemde heykel çalışmalarına başlamadığından bu sergi resimler ve kolajlardan oluşmaktadır. Smithson'un bu sergisi Soyut Dışavurumcu eserlerin ağırlıkta olduğu ilk kişisel sergisidir.

Şekil 2. Walls of Dis, Robert Smithson, 1959

Şekil 3. Quicksand, Robert Smithson, 1959

Robert Smithson'un 1960'lı yıllarda heykel çalışmalarına odaklanmış ve Donald Judd, Carl Andre, Sol Le Witt gibi sanatçıların çalışmalarına benzerlik göstermekle birlikte bireysel anlamda resimden uzaklaşıp heykelle yönelim göstermiştir (Wolf, 2012). Smithson'un ilk heykel çalışmaları sergi salonlarında yer alan, çelikten yapılmış eserlerdir. Terminal (1966, Şekil 4) ve Plunge (1966, Şekil 5) eserleri yine sanatçının galerilerde sergilenen eserlerindedir.

Şekil 4. Terminal, Robert Smithson, 1966

Şekil 5. Plunge, Robert Smithson, 1966

Smithson doğa ve çevre konularına ilgisinden dolayı eşi Nancy Holt ve sanat simsarı Virginia Dwan ile Amerika ve Avrupa'da şehir gezilerine çıkmıştır. Buralarda gördüğü bölgelerin bazılarında (tuz gölleri, ormanlık ve ağaçlık bölge, çorak arazi, kum arazileri) doğal

olmayan ayna ve işlem görmüş cam gibi malzemelerle enstalasyon çalışmaları yapmıştır. El değmemiş doğal ortamlarda bulunan yapay nesnelere, bu denli insan müdahalesinin verdiği rahatsızlık hissi eserlerini dikkat çekici kılmıştır. Yapay nesnelere doğal ortamda sergilemenin yanı sıra gezi sırasında topladığı doğal malzemeleri yine zıtlık oluşturmak için galeri eserlerine dahil etmiştir. Kum, mika ve kireçtaşı gibi malzemeleri sanat galerisi ortamında sergileyerek iki farklı bölgeyi tek bir alanda toplamayı ve onu izleyiciyle buluşturmayı başarmıştır (Şekil 6).

Şekil 6. Chalk-Mirror Displacement, Robert Smithson, 1969

Sanat eserlerinin galeri ve müze dışına çıkması 1968-1970 yılları arasında başlamıştır (Pazarlıoğlu Bingöl & Çevik, 2020, s. 158). Robert Smithson, arazi sanatının ve çevresel sanat eğiliminin önemli temsilcilerinden olmakla birlikte dönemin sanat anlayışı üzerine yazılar da yazmıştır.

Başarılı bir eleştirmen olan Robert Smithson, Artforum ve Arts Magazine yayınları için yazdığı yazılarda dünya, dil ve sanatın yakınsamasını içeren ilgi çekici teoriler geliştirmiştir. 1968 yılında Artforum A Sedimentation of the Mind: Earth Projects'te yayınladığı yazısında "Dünyanın katmanları karmakarışık bir müzedir." (Smithson, 1968) demiştir. Sanatın sınırları üzerine yazmış ve bu sınırları ortadan kaldırmanın önünü açan sanat akımına yönelmiş bu akımında önemli isimlerinden olmuştur.

3. SPIRAL JETTY

Arazi sanatının başyapıtı haline gelebilecek nitelikte olan Spiral Jetty Robert Smithson'un önemli eserlerinden biridir. Smithson'ın "Dünya benim için doğa değil müzedir" sözü aslında bu eserin ana fikrini oluşturmaktadır (Kedik, 1999, s. 101). Mekân artık galeri dışına taşmış ve sınırsızlaşmıştır. Bu sınırsızlaşmada ortaya konulan eserler farklı materyal ve malzemelerle üretilmektedir. Eserlerde kullanılan materyaller asıl kullanım amacı dışında kullanılıp işleme takılma teorisini tamamıyla alt üst ederek uygulamaktadır.

Robert Smithson, Spiral Jetty eserini üretirken doğayı, yeryüzünü adeta tuval gibi kullanmıştır. Spiral Jetty'i havadan bakarak net ve bütünüyle görmek daha mümkündür (Şekil 8).

Şekil 2. Spiral Jetty, Robert Smithson, Yerden Görünüm

Smithson'ın Spiral Jetty adlı eseri (Şekil 8), sanatın teleskopla görülebilir olması fikrini ortaya atarak sanatın sadece galerilerde sergilenmekle kalmayıp açık havada da deneyimlenebileceğini vurgular. Bu eser, doğayı ve çevreyi sanatın bir parçası olarak kullanarak izleyicilere farklı bir deneyim sunar (Kedik, 1999, s. 105).

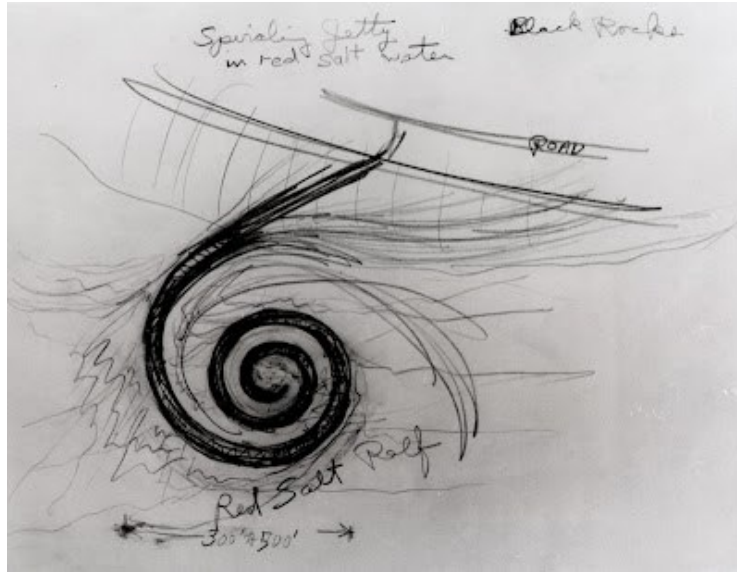
Şekil 3. Spiral Jetty, Robert Smithson, Havadan Görünüm

3.1. Spiral Jetty Çalışmasında Eser-Doğa İlişkisi

Arazi sanatı akımı, sanatçıların yeryüzünü bir tuval olarak ele almasıyla ortaya çıkmıştır. Kayalar, ağaçlar taşlar vb. bütün doğal malzemeler, bu sanatçıların boyası ve fırçası gibidir. Sanatçılar, bu malzemeleri kullanarak yeryüzüne göndermeler yaparlar. Arazi sanatı, geniş bir malzeme ve materyal yelpazesi kullanarak eserlerini meydana getiren sanatçıların yeryüzüne saygı duyduklarının bir ifadesidir. Bu saygı, aslında bir tür 'sahip çıkma' anlamına gelir (Yılmaz, 2013, s. 308).

Robert Smithson, 1960'lerden sonra sanat galerilerinin sınırlarını aşarak sanatın dili ve anlatımının yalıtılmış bir görüntüden öte, her zaman gelişime açık ve dinamik bir yapıda olması gerektiğini savunmuştur. Smithson, başlangıç ve bitiş noktaları olan sanat gösterilerinin, soyut ve gerçekçi temsillerinin gereksiz sınırlarına takılmadan, sanatın özünde gelişim ve değişim olduğunu düşünmektedir. Ona göre, sanatın gelişimi metafizik bir yapıda değil, diyalektik bir süreçte gerçekleşmelidir (Yılmaz, 2013, s. 310). Smithson'un sözünü ettiği durum aslında eserin sürekli değişen, gelişen veya kaybolan bir şey olduğudur.

Doğanın Smithson'un eserine istediği gibi müdahale etmesi eseri geliştirebilir, dağıtabilir hatta eseri yok edebilir. Bu durumu öngören sanatçı eserlerini meydana getirirken film, video ve fotoğraf kaydına alarak eskizi Şekil 9'da verilen eserin ilk anının ve nasıl geliştiğinin belgesini oluşturmuştur.

Şekil 4. Spiral Jetty Eskiz, Robert Smithson (Kır, n.d.)

Dünya'nın bir bölgesinde doğal materyallerle sanat eseri bağlamında biçimler yapılabilir, bu biçimler daha sonra kendi doğasında öylece bırakılıp doğanın esere müdahalesi beklenir. İşte Utah'ta bulunan Büyük Tuz Gölünün içerisindeki Spiral Jetty (Sarmal Dalgakıran) çalışması bu türden çalışmanın en etkili örneğidir. Smithson, bu çalışması 7.000 ton bazalt kaya taşınarak meydana getirilmiştir (Kır, n.d). Değişen mevsim etkilerinin eseri üzerindeki müdahalesini göz önüne alarak çalışmalar yapan sanatçının eserleri, kendi hikayesini kendisi oluşturan sanat eserleridir.

Şekil 5. Spiral Jetty Winter, Greg Lindquist, 2011

4,6 metre eni ve 460 metre boyu olan çalışmada kullanılan 7.000 ton bazalt kayanın o bölgede bulunmasının kolay olması yine eserin kendi doğasına bir gönderme niteliğindedir (Kır, n.d). Bazalt kayaların zamanla değişen iklim ve mevsim şartlarının etkisiyle yosun miktarının artması ve tuz tabakalarına maruz kalmasıyla suya rengini vermesi eserin çevreyle etkileşime girmesi, hareket ve mekân algısına yeni bir soluk getirmiştir. Artan su miktarı kimi zaman eseri görünmez kılmaktadır. Fakat bu durum eserin tam da amacına hizmet etmektedir. 1970 yılından 2002 yılına kadar sürekli görünüp kaybolan Spiral Jetty, 2002 yılında suların çekilmesiyle tamamen kendini ortaya çıkarmıştır.

Robert Smithson, 1970 yılında bu eserini tamamladıktan 3 yıl sonra başka bir çalışma için araştırmalar yaptığı sırada bir uçak kazasında hayatını kaybetmiş ve yarım kalan diğer eserini eşi Nancy Holt tamamlamıştır.

4. SONUÇ

Spiral Jetty çalışması Arazi Sanatı'nın ve Çevresel Sanat Akımı'nın yönünü, amacını ve işlevini en iyi anlatan önemli bir eserdir. Sanatçı bu ve bunu gibi diğer bütün eserlerinde, insanın doğanın bir parçası olduğu ve bu durumun farkına varılarak yaşanması gerektiği mesajını vermektedir. İnsan bu dünyaya en çok zarar veren ama bunun yanında dünyaya sayısız faydaları olan bir canlıdır. Bu iki kategoriden birine dahil olmak yine insanın kendi elindedir. Robert Smithson, yaşadığı çevreye önem veren ve bu görüşle eserler üreten bir sanatçıdır.

1960'lardan sonra bir grup sanatçının bir araya gelerek, doğanın bize sunduğu malzemelerle ürettiği ve sanata yeni bir soluk getiren önemli bir akımı bizlere sunduğu Arazi Sanatı, insan ve doğanın birbirine zarar vermeden yaşayıp, insanın bulunduğu çevreye yeniden başka bir gözle bakmasını ve o çevreyi tanımasını amaçlamaktadır. Bu amaçla eser üreten sanatçılar aslında yer yer yapay malzemeler kullanmışlardır. Bu durum akımın benimsediği sanat anlayışına aykırı değildir.

Spiral Jetty tamamen doğanın sunduğu malzemelerle üretilmiş doğanın durağan bir şey olmadığını vurgulamak için sanatçının eseri doğaya teslim etmesini ve gelişen doğa olaylarının

esere katkı sağlamasını amaçlamıştır. Bu bağlamda Arazi Sanatına yeniden bir perspektif kazandırmıştır. Eserlerin sanatçıya ait olduğu kadar doğaya da ait olduğunu vurgulayarak gelecek diğer eserlere ve sanatçılara bir kapı açmıştır.

Avrupa'da yaygın olan bu akımın, dört mevsimi yaşayan ve coğrafyası itibariyle de birçok Batılı Arazi Sanatı sanatçısına ev sahipliği yapmış ülkemizde de gelişmesi hem Arazi Sanatı akımı açısından hem de Türk Sanatçıların evrensel nitelikte eserler ortaya koymasından önemlidir.

KAYNAKÇA

Deniz, M. H. (2009). Sanayileşme Perspektifinde Kentleşme ve Çevre İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*(19), 96.

Duchamp, M. (tarih yok).

İlboğa, M., & Hasan Hüseyin Aygül. (2015, Kasım). Birlikte Yaşama Kültürü Bağlamında İnsan-Doğa Diyalektiği. *Akademik Barış Dergisi*(52), 64.

Kedik, A. S. (1999). Sanat ve izleyici ilişkisinin değişen görünümü ve zaman kavramı bağlamında Land Art. s. 101.

Kedik, A. S. (1999). Sanat ve izleyici ilişkisinin değişen görünümü ve zaman kavramı bağlamında Land Art. s. 105.

Kılıç, A. (2013, Ekim). "Arazi Sanatı", insanların ve doğanın sömürülmesine karşı mesajlar veriyor. (158), s. 99-109. Ağustos 26, 2022 tarihinde www.bilisimdergisi.org.tr: <http://www.bilisimdergisi.org.tr/s158/pdf/98-109.pdf> adresinden alındı

Kır, Z. (n.d). *Land Art Örneği: Spiral Jetty*. Ekim 21, 2022 tarihinde www.iyikigormusum.com: <https://iyikigormusum.com/bir-land-art-ornegi-spiral-jetty> adresinden alındı

Özeskici, E. (2018). Sanatta Değişen Paradigmalar: Sanatçı, Eser ve Alıcı İlişkisi. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*(20), 12.

Pazarlıoğlu Bingöl, M., & Çevik, N. (2020, Temmuz 18). ÇAĞDAŞ SANATTA DOĞANIN MANİPÜLE EDİLMESİ ÜZERİNE SANATÇI SÖYLEMLERİ. *Fine Arts*, 158.

Smithson, R. (1968, Eylül). *A Sedimentation of The Mind: Earth Proposals*. (Art Forum) Ekim 02, 2022 tarihinde www.artforum.com: <https://www.artforum.com/print/196807/a-sedimentation-of-the-mind-earth-proposals-36602> adresinden alındı

Tilki, H. (2018, Aralık). Duvarın Yıkılışı ve Arazi Sanatı. *Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi*, III(05), 316.

- Tilki, H. s. (2018, Aralık). Duvarın yıkılışı ve Arazi Sanatı. *Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi*, III(05), 315.
- Wolf, J. (2012, Ağustos 01). *Robert Smithson Artist Overview and Analysis*. (J. WOLF, Editör, & The Art Story Contributors) Eylül 18, 2022 tarihinde www.theartstory.org: <https://www.theartstory.org/artist/smithson-robert/> adresinden alındı
- Wolf, J. (2012, Ağustos 01). *Robert Smithson Sanatçıya Genel Bakış ve Analiz*. (J. WOLF, Editör, & The Art Story Contribustors) Eylül 07, 2022 tarihinde www.theartstory.org: <https://www.theartstory.org/artist/smithson-robert/> adresinden alındı
- Yılmaz, M. (2013). Mekan Olarak Yeryüzü, Yapıt Olarak Dünya. M. YILMAZ içinde, *Modernden Postmoderne Sanat* (Cilt I, s. 303). Ankara, Yenimahalle, Türkiye: Ütopya Yayınları.
- Yılmaz, M. (2013). Mekan Olarak Yeryüzü, Yapıt Olarak Dünya. M. YILMAZ içinde, *Modernden Postmoderne Sanat* (Cilt I, s. 304). Ankara, Yenimahalle, Türkiye: Ütopya Yayınları.
- Yılmaz, M. (2013). *Modernden Postmoderne Sanat*. M. Yılmaz içinde, *Modernden Postmoderne Sanat* (Cilt I, s. 304). Ankara, Yenimahalle, Türkiye: Ütopya Yayınları.
- Yılmaz, M. (2013). *Modernden Postmoderne Sanat* (Cilt I). Ankara, Yenimahalle, Türkiye: Ütopya Yayınları.
- Yılmaz, M. (2013). *Modernden Postmoderne Sanat* (Cilt I). Ankara, Yenimahalle, Türkiye: Ütopya Yayınları.